

УДК 342.34

Павло Куфтирев,*канд. юрид. наук, докторант
Інституту законодавства Верховної Ради України*

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТУ СУЧАСНИХ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розкривається правова природа, роль та значення електронної демократії як нової форми політично-правового режиму, що поєднує у собі представницьку та пряму демократію. Проаналізовано суть електронної демократії як елементу сучасних конституційно-правових механізмів правового регулювання.

Ключові слова: демократія, електронна демократія, форми демократії, політико-правовий режим держави.

Визначення ролі та значення електронної демократії є надзвичайно актуальним питанням сучасного етапу розвитку конституційного права, адже технологічні інновації ХХІ сторіччя створили нові підходи та уявлення про систему публічної сфери, що перебуває під значним впливом сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

У цьому зв'язку Ян ван Дейк, голландський дослідник, який відомий тим, що вперше ввів у наукову лексику поняття «мережеве суспільство» (у своїй роботі «De Netwerkmatschappij»), вважає, що цифрова демократія являє собою більш високий рівень ліберальної демократії, збільшує участь громадян та ефективність і являє собою симбіоз електронних технологій, що дозволяють взаємодіяти між собою у реальному часі людям, партіям, уряду, бізнесу, місцевим громадам та іншим соціальним інституціям. Цифрова демократія, на його думку, виникла із діалектичної взаємодії між технологіями та суспільством і «становить набір спроб практикувати демократію без обмеження у часі, просторі та інших фізичних умовах, є використанням ІКТ чи комп'ютерно-опосередкованої комунікації, як додаток, а не заміну традиційних політичних умов» [1, р. 34].

Вважаємо зазначену думку Я. фон Дейка абсолютною слушною і справедливою. Електронна демократія не підміняє собою конвенціональну (традиційну), а розширює її можливості, відкриває нові форми реалізації, виконує субсидіарну роль чинника, що вдосконалює реалізацію демократичних прав і свобод громадянина. Правильно зазначається, що електронна демократія не може існувати як самодостатній віртуальний феномен, якщо тільки мова не йде про альтернативну культуру, як наприклад у випадку із «Декларацією незалежності кіберпростору» Дж. П. Барлоу, у якій звучать анархічні та революційні мотиви [2, с. 199]. ІКТ дозволяють набагато ширше використовувати інструментарій як представницької, так і прямої демократії. У випадку з представницькою формою

е-демократія дозволяє представникам суспільства більш точно розуміти громадські настрої і волевиявлення мас громадян і враховувати їх не тільки під час електорального процесу, коли передвиборчі настрої розраховуються з математичною точністю саме задля перемоги на виборах, але й під час регулярної роботи представницьких органів, оскільки політики змушені адаптувати свою діяльність з огляду на результати е-демократичних проявів суспільства, висловлених мережевим способом. Юрген Хабермас однозначно має рацію, стверджуючи, що комунікація та прозорість стимулюють моральність поведінки еліт [3, с. 44]. Е-демократія технічно дозволяє вибори перетворити з одноразового акту у перманентний процес, а отже, питання імперативного мандату набуває нового забарвлення та іншої юридичної значимості. Як зазначає Дж. Бокер, ІКТ дозволяє голосувати громадянам швидко, неодноразово, щодо широкого кола питань, практично при мінімальних видатках [4, с. 21]. Е-демократія не руйнує систему репрезентативної демократії, як це іноді стверджують радикальні апологети цифрових технологій. Т. Бекет писав ще у 1998 році, що ІКТ повинні грати значну роль у досягненні «сильної» демократії, що ґрунтується на суспільстві мереж. ІКТ містять потенціал для прискореного розвитку демократії та сприяння якісному стрибку у галузі демократичного просування [5, с. 340]. ІКТ забарвлює представницьку демократію новими відтінками, надає їй нового змісту, змінює підходи до представницької демократії, перетворює обраних представників легіслатури та інших представницьких органів із відірваних від народу небожителів у сервісних менеджерів адміністративних послуг, а державу – у публічну корпорацію, що діє виключно в інтересах замовників таких послуг.

Подібно до того, як поняття «демократична легітимація» Макса Вебера поступово просякнуло у юриспруденцію із соціологічно-політологічних наук і нині стало частиною категорійного апарату юрислексики, у тому

числі і міжнародно-правових актів європейського права, так і поняття е-демократії із тенет кібернетики було залучене у політологію і соціологію, звідки нині активно проникає у правову сферу, фігурально висловлюючись, отримує «прописку» у правознавстві. Трапляються непоодинокі припущення, що у цифровий вік гуманітарні науки поволі неодмінно гібридизуються [6, с. 17]. Спеціалісти з правової герменевтики відзначають, що нині поряд із класичною методологією сучасна юридична наука все ширше використовує неокласичні методи дослідження. При цьому присвоювання та використання знань інших наук відбувається шляхом юридизації методів (пізнавальних засобів та прийомів) інших наук та формування нових юридичних дисциплін на перетині юриспруденції та суміжних наук [7, с. 8]. Бажаємо ми того чи не бажаємо, але електронні засоби комунікації у конституційних правовідносинах нині вже є реальністю і продовжують невпинно розвиватися. Науковці вже констатують появу нової правової інтегрованої спільності під загальною назвою «телекомунікаційне право» [8].

Е-демократія по-новому розставляє акценти водорозділу між репрезентативною і прямою демократією, зтирає між ними межі і суперечності, наближує ці дві форми об'єктивації волевиявлення громадян, усуваючи недоліки кожної з них і підкреслюючи позитивні аспекти кожної. Технологічні можливості дозволяють брати участь громадянам у системах представницького обговорення, що без електронних форм до цієї пори було організаційно складно, а подекуди неможливо і потребувало значних видатків. Експерти зазначають, що в умовах е-демократії репрезентативні демократичні інституції держави (причому, парламент) можуть виконувати функцію агрегування громадського дискусю, допомагати кристалізувати думки і позиції, виконувати консультативні функції, обробляти інформацію та виконувати інші функції формування політичної волі [9]. Фігурально висловлюючись, в умовах е-демократії представницькі органи виступають модератором прямого волевиявлення громадян, системним адміністратором регулювання правовідносин, що формуються безпосередньо основним суверенним носієм влади – народом. Це дозволяє переосмислити державу як інституцію, розуміти її як «траст», всього лише як інструмент для керування, що здійснюється спільною людию [10]. Отже, е-демократія потребує як прямої, так і репрезентативної складової політичної системи. А тому, на наш погляд, було б недоцільним зводити е-демократію виключно до форми прямої демократії. З репрезентативної демократії е-демократія потребує запозичення адміністративного державного апарату, системності роботи державної служби, корпусу досвідчених апаратних чиновників, досконалої машини державного примусу. Пряма демократія для електронної форми корисна широкою народною легітимністю рішень, що приймаються народом, для народу, в ім'я народу, як сказав би А. Лінкольн.

Наявність інтерактивного зворотного зв'язку громадян та влади сприяє розвитку

форм прямої демократії – громадяни безпосередньо впливають на порядок денний, на коло актуальних питань, на сутність рішень, що приймаються. Американський дослідник А. Норман оптимістично передбачав на початку 90-х, що «у міру розширення можливостей комунікативної системи підвищується рівень здійснення прямої демократії» [11, р. 246]. Навіть за умов консультативності і рекомендаційності результатів прямого волевиявлення наряд чи правляча влада наважиться приймати рішення всупереч прямому волевиявленню громадян під загрозою втратити легітимність. ІКТ дозволяє більш точно підрахувати пряме волевиявлення. При цьому з'являється можливість залучення більш широких мас населення, оскільки мережеве голосування або е-мейл-голосування потребує менших часових витрат [12; 13]. Е-демократія дозволяє технічно здолати основний недолік прямої демократії – можливу апатію та ігнорування фізичної явки на виборчі дільниці для частих голосувань, що нерідко притаманне для систем прямої демократії. Л. Волков та Ф. Крашенінніков однозначно вважають, що на сьогодні пряма демократія може реалізовуватися у формі електронної демократії [14]. Справедливим є твердження, що в сучасних умовах домінування представницької демократії пряма демократія без ІКТ, електронного складника була б просто унеможливлена [15, р. 220]. Е-демократія надає нового імпульсу, відкриває нові засади конституційно-правової реалізації форм прямої демократії. Без електронного опосередкування в сучасному світі урбанізованого мегаполісного розселення, значного, кілька мільярдного зростання кількості суб'єктів правовідносин пряма демократія не може існувати. Швейцарський досвід ландсгемайнде можливий лише у самих найменших швейцарських кантонах – Гларус та Апенцель-Іннероден.

З огляду на вищенаведені аргументи щодо зближення представницької і прямої демократії за їх електронного опосередкування, нам видається за доцільне висунути тезу про те, що е-демократія є гібридом наявних форм реалізації волевиявлення суверенного носія влади – народу. Гібридність концепту е-демократії виявляється і у її методологічній стороні як наукової категорії політико-правових учень. Е-демократія не тільки гібридує пряму і репрезентативну форми, але може бути повністю агрегована у наявні сучасні концепції демократії: у партисипативній демократії ІКТ можуть виконувати роль технологічного чинника залучення значних мас громадян у процес прийняття рішень; у деліберативній демократії ІКТ виконують роль комунікатора між різними соціальними групами, роль майданчика для дискусю та з'ясування й уточнення позицій; у плюралістичній демократії ІКТ можуть виконувати роль артикуляції та узгодження інтересів різноманітних верств; у концепції егалітарної демократії рівність може розглядатися як рівність доступу до електронних ресурсів та сервісів («цифрова рівність» на якій так наголошує ЮНЕСКО); у плембсцитарній демократії ІКТ здатні ефективно забезпечити проведення частих акцій прямого волевиявлення, тощо. На

думку Б. Барбера, та форма демократії участі, яка прийде завдяки допомозі нових інформаційних технологій на зміну представницькій, скасує як представництво політичних професіоналів, так і правління експертів і бюрократів [16]. Правильно вважають ті спеціалісти, які стверджують, що електронна демократія не становить якоїсь «радикальної новачки», не змінює генеративної граматики сучасної політики, а скоріше, вписується у неї, призводячи до змін на рівні політичного активізму. Мова може вестися лише про радикальні зміни у «низовій» політиці, яка тим не менше може вписуватися у цілковито класичну структуру. Електронна демократія означає факт підвищення участі у політиці тих соціальних чи етнічних груп, які раніше були виключені з неї [10].

Таким чином, е-демократія з науково-методологічної точки зору являє собою унікальний правовий феномен – *suī generis*, що може бути досліджений за допомогою комплексного міждисциплінарного інструментарію – теорії конституційних правовідносин, загально-правової герменевтики, теорії систем, кібернетичного аналізу, політологічного інжинірингу тощо. Як влучно зазначають експерти, «Інтернет-демократія – це спосіб поставити питання про демократію заново /.../ Технічні рішення виявляють той факт, що «дигіталізація» ставить питання про своєрідне переустановлення демократії чи модернізацію демократії» [10]. Комплексний, гібридний характер даного правового феномену зумовлює інтегрований науковий підхід для опанування специфікою виникнення і реалізації конституційних прав громадян, що виникають при використанні ІКТ у політико-правовій дійсності.

Видатний голландсько-американський політико-конституційний компаративіст Арендт Лейпхарт, розмежовуючи види дослідження окремо взятих випадків політико-правового життя (*case-study*), що, на нашу думку, цілковито справедливо і для е-демократії, виділив такі види: пояснювальні дослідження випадки, коли використовується існуюча теорія для роз'яснення конкретного кейса; дослідження випадку для постановки питань чи перевірки теорії; використання кейсу для закріплення теорії; дослідження випадку, що відхиляється [17, р. 691].

На наш погляд, у випадку із *suī generis* е-демократією доцільно використовувати наявні теорії демократії, їх принципи й обґрунтування, але з огляду на ті широкі можливості, які надають ІКТ, оскільки е-демократія уточнює праворозуміння реалізації усєї системи демократичних прав і свобод у державі, надаючи людям широкі можливості реалізації усього спектру конституційних прав – економічних, соціальних, культурних, релігійних і т. д. – шляхом надання загальнодоступних інструментів і сервісів, що перебувають у вільному доступі, забезпечує транспарентність механізмів правового захисту активних громадян. Влучно зазначив А. С. Мордовець, що інститути демократії виникають і функціонують не тому і не для того, що потребують юридичного оформлення, а у зв'язку з тим, що відображають потреби та інтереси людей у самоорганізації, самоуправ-

лінні. Демократія, що ґрунтується на духовній творчості населення, сприяє правотворчій ініціативі населення (представницькі органи, референдум), встановленню верховенства права, закону у суспільстві. За такого розуміння демократії право перестає бути додатком державної влади, слугує надійною гарантією охорони і захисту прав людини і громадянина [18, с. 155]. П. Шайн стверджує, що електронна демократія повинна оживити демократію, навчивши громадян реалізації демократичних ініціатив технологічно [19, с. 35]. А всесвітньо відомий Білл Гейтс зазначив, що «інформаційна магістраль трансформує нашу культуру не менш кардинально, аніж книгодрукарський прес Гутенберга – середньовіччю» [20, с. 19]. Ще більш оптимістично висловився Л. Гроссман (Lawrence K. Grossman), який є автором концепції «електронної республіки»: «Запровадження нових технологій, здатних привести до формування третьої, після античної та представницької, великої епохи демократії /.../ високої вірогідності набувають втрачені ідеали античної демократії, де усі громадяни полісу брали постійну участь у політиці» [21, р. 16]. Можливо, саме завдяки дослідженням на кшталт зазначеного дослідження Лоуренса Гроссмана про е-демократію стали метафорично говорити у багатьох джерелах як про «нову Агору» [22, с. 63], а у Європарламенті було ініційовано низку форумів – «Агора громадян 21 сторіччя» [23].

На наш погляд, апелювання до ідеалів античної демократії та звернення до неї як до прототипу сучасної е-демократії можливо здійснювати тільки зі значною часткою умовності. За античних часів демократія як політико-правовий режим мала виключно конкретне значення, яке не збігається з ліберальними уявленнями про демократію 18-го ст., а тим паче із сучасними уявленнями про демократію. Падіння античних демократій стало закономірністю, що не потребує ані осуду, ані схвалення і є історично-правовою даністю. Здебільшого падіння античних демократій відбулося не через зовнішнє збройне втручання, а через самі суперечності, які були закладені у самій сутності античних демократій. А тому ідеали Агори необхідно додати обережно узгоджувати із сучасними правовими механізмами е-демократії.

Вочевидь, одним із завдань розвитку конституційно-правової доктрини на сучасному етапі є не тільки фокусування уваги законотворця на прогалинах і недоліках у забезпеченні електронних форм демократії та пояснення причин утворення таких прогалин чи колізій, але й реалізація креативного потенціалу доктринального конституціоналізму для того, щоби розробляти, ініціювати, пропонувати правові механізми, засоби і процедури гарантування захисту демократичних свобод і принципів демократії електронними формами. Іншими словами, мова має вестися не тільки про академічне обґрунтування готових світоглядних концепцій е-демократії, запропонованих політологами і соціологами, але й про представлення власних, юридичних, конституційно-правових, доктринальних концептів розвитку демократичного режиму, оскільки кон-

ституційно-правова наука володіє величезним потенціалом, доробками й унікальним інструментарієм щодо дослідження демократії з точки зору її кореляції у правовідносинах як явища юридичного порядку.

Таким чином, правильне розуміння ролі та значення е-демократії сприяє виробленню фундаментальних концепцій розвитку конституційного права, що можуть бути втілені в основні засади розвитку конституційного права, реалізацію та захист конституційних прав громадян у тому числі і за допомогою сучасних технологій.

Список використаних джерел:

1. Dijk J. Digital democracy: issues of theory and practice / J. Dijk, K. Hacker. – SAGE, 2000 – 228 p.
2. Соловьев А.В. Культура информационного общества : учебное пособие / А.В. Соловьёв; Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина. – Рязань, 2013. – 276 с.
3. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы: На пути к либеральной евгенике? / Ю. Хабермас ; пер. с нем. М.Л. Хорькова. – М. : Весь Мир, 2002. – 144 с.
4. Boker, G. Sorting things out: classification and its consequences / G. Boker. – Boston :Massachusetts Institute of Technology MIT Press, 1999. – P. 12–32.
5. Becker T. Governance and electronic innovation: A clash of paradigms, Information, Communication and Society / Becker T. – Newcastle: News press, 1998. – P. 339–343.
6. Пруденко Я.Д. Гуманитарные науки в цифровой век или неотвратимость дисциплинарной гибридизации / Я.Д. Пруденко, Д.Ю. Кузьмина // Международный журнал исследований культуры. International Journal of Cultural Research. – Издательство «Эйдос». – 2012. – № 3 (8). – С. 17.
7. Плавич В.П. Сучасні проблеми формування та розвитку нової парадигми права / В.П. Плавич // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 24. – Київ, 2007. – С. 3–12.
8. Калюжний К.А. Трансформация политической системы под воздействием новых информационных технологий : автореф... дис. канд. полит. наук / К.А. Калюжний. – М., 2004. – 22 с.
9. Economic Commission for Latin America and the Caribbean // Roadmaps toward an Information Society: A Latin American and Caribbean Perspective [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eclac.cl/cgi-bin/getProd.asp?xml=/publicaciones/xml/0/12900/P12900.xml&xsl=/ddpe/tpl-/p9f.xsl&base=\tpl-i\top-bottom.xml>
10. Центр модернизационных решений. Как нам модернизировать демократию: вызовы и перспективы электронной демократии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.liberty.ru/Themes/Kak-nam-modernizirovat-demokratiyu-vyzovy-i-perspektivy-elektronnoj-demokratii>
11. Norman A. Information Society: An Economic Theory of Discovery, Invention and Innovation / Norman A. – Boston, 1993. – 333 p.
12. Leggewie, C. Demokratie auf der Datenautobahn Internet und Politik / C. Leggewie [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.akademie3000.de/1/05/04/00311/>
13. Adams, K. Word Wranglers, Automatic classification tools transform enterprise documents from bags of words into knowledge resources, Intelligent Enterprise communities, United Business Media / K. Adams. – 2004. – P. 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intelligentkm.com/feature/010101/feat1.jhtml?requestid=11>
14. Leonid Volkov – Feudor Krashennnikov. Кое что о демократии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://democratia2.ru/group/4fbd2ca0-d2b7-4b73-85d7-a46c6a73bb1b/content>
15. Norris, P. Digital Divide, Civic Engagement, Information Poverty and the Internet worldwide / P. Norris. – Cambridge: University Press, 2001. – P. 200–234.
16. Barber B. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age / Barber B. – San Francisco: University of California Press, 1984. – 209 p.
17. Lijphart A. Comparative Politics and the Comparative Method / Lijphart A. // American Political Science Review. – 1971. – Vol. 65. – P. 691–693.
18. Мордовец А.С. Демократия, право процедура / А.С. Мордовец // Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2001. – 776 с.
19. Shane P. Democracy online: the prospects for political renewal through the Internet / P.Shane. – Routledge, 2004. – 279 p.
20. Гейтс Б. Дорога в будущее / Б. Гейтс. – М.: Русская редакция, 1996. – 221 с.
21. Grossman L. The Electronic Republic: Reshaping Democracy in the Information Age / Grossman L. – N. Y.: The Viking Press, 1995. – 222 p.
22. Зайцев А.В. Новая Агора: гражданский диалог в Евросоюзе / А.В. Зайцев // ВВ: Вопросы права и политики. – 2012. – № 2. – С. 62–89
23. Towards a structured framework for European Civil Dialogue. Brussels, 15 February 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.civicforum.fr/documents_towards_a_structured_framework_for_european_civil_dialogue.pdf

В статье раскрывается правовая природа, роль и значение электронной демократии как новой формы политико-правового режима, которая сочетает в себе представительскую и прямую демократию. Проанализирована суть электронной демократии как элемента современных конституционно-правовых механизмов правового регулирования.

Ключевые слова: демократия, электронная демократия, формы демократии, политико-правовой режим государства.

The article deals with legal nature, role and importance of e-democracy as a new form of political-legal regime combining representative and direct democracy. There is analyzed the essence of e-democracy as an element of modern constitutional and legal mechanisms of legal regulation.

Key words: democracy, e-democracy, forms of democracy, political and legal regime of the state.